

Blogojo kraujo blogas kvapas

Monika BALIKIENĖ,
Vytautas NAVICKAS
Vilniaus universitetas

Pagrindinės sąvokos: kraujas, menstruacijos, kvapas, pasibjaurėjimas, blogis.

Įvadas

Kraujo metaforas nuolat aptinkame įvairiuose diskursuose, tačiau kraujas lietuvių kultūroje – mažai tyrinėta tema. Šio straipsnio *objektas* – blogojo kraujo kenkiamoji geba ir kultūrinė jos raiška. Bloguoju krauju nuo seno įprasta laikyti menstruacinį, mėnesinių išstiktas moteris – nešvariomis ir pavojingomis, o menstruacijų kraują – grėsminga ir paslaptinga magine substancija. Lietuvoje ji beveik netyrinėta. Tyrinėjimų stokos priežastys gali būti įvairios, tačiau viena rimtesnių – blogojo kraujo baugumas ir paslaptینگumas, jo tikrų ar tariamų savybių aptarinėjimo uždarumas ar net draustinumas.

Straipsnio *tikslas* – vadovaujantis 2006–2012 m. lauko tyrimų rezultatais, analizuoti tradicinius lietuviškus mėnesinių vaizdinius ir sampratas bei jų neatsiejamą dalį – mėnesinių kraujo kvapą. Straipsnyje remiamasi duomenimis, gautais įvairiose Lietuvos vietose apklausus vyresnio amžiaus moteris. Apklausai naudotasi 2006 m. straipsnio autorių sudarytu ir išleistu klausimynu „Mėnesinės lietuvių kultūroje“ (Balikienė, Baranauškaitė, Navickas 2006). Jame yra 68 klausimai, iš jų 6 apie higieną, 1 klausimas tiesiogiai skirtas mėnesinių kvapui. Šiuo klausimynu vadovavosi ir apklausai talkinę šio straipsnio autorių pagalbininkai studentai. Medžiagą autoriai kaupė leidyklos „Versmė“ ekspedicijose.¹ Šiame straipsnyje remiamasi tik nedidele sukauptos medžiagos dalimi. Ją autoriai surinko patys, atskirai ar sykiu apklausę 75 moteris apie jų asmeninę mėnesinių patirtį. Pateikėjų amžius apklausos metu buvo mažiausiai 70 metų.

Lietuvos etnologai Žilvytis Bernardas Šaknys ir Rasa Račiūnaitė tyrinėjo pirmųjų mėnesinių patirtį brandos apeigų kontekste (Šaknys 1996, 49–54; Račiūnaitė 2002, 84–89). Vidos Šatkauskienės ir Ritos Balkutės straipsniuose

¹ Dalyvauta šiose ekspedicijose: Pilviškiai (Vilkaviškio rajonas) 2006 m., Panemunis, Obeliai, Kriaunos (Rokiškio rajonas) 2008 m., Onuškis (Trakų rajonas) 2010 m., Užpaliai (Utenos rajonas) 2010 m., Vieکشiai (Mažeikių rajonas) 2010 m., Žemaičių Kalvarija (Plungės rajonas) 2010 m., Kaltanėnai (Švenčionių rajonas) 2011 ir 2012 m. Dalis surinktos medžiagos apibendrinta ir paskelbta (Navickas, Piliponytė 2009).

yra duomenų apie mėnesinių prietarus ir burtus (Balikutė 2005, 137–139; Šatkauškienė 2005, 109–111). Turint mintyje pastaraisiais dešimtmečiais išaugusį antropologų, etnologų, istorikų, psichologų, sociologų dėmesį mėnesinių temai, lietuviškoji medžiaga ir lietuviškasis įnašas į mėnesinių tyrinėjimus atrodo kukliai (Delaney, Lupton, Toth 1976; Phipps 1980; Buckley, Gottlieb 1988; Lee, Sasser-Coen 1996; Merskin 1999; Montgomery 1974; Murray 1998; Schooler, Ward, Merriwether, Caruthers 2005; Simes, Berg 2001; Fjellestad 2001; Ussher 2006).

Pasaulyje mėnesinių tema tyrinėjama įvairiuose kontekstuose. Apie mėnesinių kraujo ir kvapo blogybes rašo autoriai, analizuojantys „siaubingosios moters“ problemą, požiūrio į mėnesinių kraują istorinę raidą, kūno gėdos, pasibjaurėjimo, moralės klausimus, nuostatas į moteris formuojančius socialinius ir kultūrinius menstruacijų padarinius, kvapo etnografijos metodikas, taip pat ir moters higienos prekes gaminančios pramonės veiksmus, kurių tikslas – išnaudoti kultūrinius įsitikinimus apie mėnesinių kraujo kvapą (Roux 1994; Miller 1997; Pink 2009). Politiniame kontekste nagrinėta, koku būdu menstruacijų kultūriniai vaizdiniai, įskaitant ir kvapą, pasitarnauja konfliktuojančioms šalims, iš vienos pusės, kaip galios demonstravimo įrankis, iš kitos pusės, kaip politinės kovos ginklas (O’Keefe 2006). Menstruacinio kraujo kvapo pagrindu mėginta konstruoti menstruacinių kultūrinių draudimų (tabu) teoriją (Buckley, Gottlieb 1988, 22–23; Kitahara 1982; Strathern 1996, 66). Mūsų tyrimui ypač pravertė darbai, istoriniu aspektu analizuojantys mėnesinių kraujo blogybes viso kito kraujo fone; aptariantys mėnesinių kraujo kvapo komercinį aspektą; taip pat žeminamąją gebą bei jos padarinius.

Pastarajame dešimtmetyje gilintasi į kraujo sampratą ir praktiką senovės Graikijoje, Mažosios Azijos teritorijoje gyvenusiose tautose, įskaitant žydus. Nustatyta, kad senovės žydų požiūris į kraują ir elgesys su juo labai priminė graikišką, bet smarkiai skyrėsi nuo Mažojoje Azijoje vyravusios nuomonės ir praktikos. Biblijoje mėnesinių kraujas pabrėžtas ir išskirtas iš viso kito kūno išorėje pasirodančio kraujo. Tik jis geba suteršti žmogų ir aplinką tiek rituališkai, tiek ir morališkai (Biale 2007, 26–33).²

Autoriai, nagrinėjantys mėnesinių kraujo ir jo kvapo sukeltas problemas, nurodo aplinkybes, kuriomis higienos gaminių verslas dirbtinai kuria reikmę išgyti deodoruotų / aromatizuotų higienos produktų. Veltui sveikatos specialistai aiškina visuomenei, kad menstruaciniai skysčiai bekvapiai, kad jie pakvimpa tik po ilgokai trukusios reakcijos su deguonimi. Veltui įrodinėjama, kokia beprasmė, abejotinos kokybės ir net sveikatai pavojinga prekė yra deodoruotas / aromatizuotas

² Nepaisant to, mėnesinių kraujas yra daugiau gyvybės, o ne mirties veiksnys. Davido Biale’o manymu, nepartatina, aklaai sekant klasikiniu Mary Douglas apibrėžimu, tvirtinti, kad menstruacinis kraujas – tai grynas blogis ir purvas vien dėl to, kad yra „ne vietoje“ atsidūrusi substancija. Remiantis Biblijos tekstais apie kraują, tenka daryti išvadą: teisingai pralietas kraujas neteršia, neteisingai pralietas teršia. Vadinasi, taršos pobūdį ir mastą lemia atskiro žmogaus elgesys (Biale 2007, 11–12).

tamponas, kuri, kaip ir visą grupę panašaus pobūdžio gaminių, lengvatikiams siūlo pramonė (D e l a n e y, L u p t o n, T o t h 1976, 65, 68, 104, 108, 118, 161, 172, 203; B o b e l 2010, 50).³

Mėnesinių kraujo kvapo žeminamoji geba tyrinėta tiek teoriškai, tiek ir eksperimentiškai. Nemažai šioje srityje nuveikė pasibjaurėjimo (*disgust*) teoriją plėtojančios autorios. Žinia, Mary Douglas taršos (*pollution*) teorija skelbia, kad absoliučios bjaurasties nėra: kuo vienur bjaurimasi, kitur galbūt gėrimasi. Kita vertus, gyvuoja kone universalios pasibjaurėjimą keliančios substancijos, pvz., mėnesinių kraujas (M i l l e r 1997, 15). Eksperimentais paremtoje Paulo Rozino teorijoje teigiama, kad pasibjaurėjimas randasi iš psichinės reikmės vengti to, kas primena gyvūnišką žmogaus prigimtį, o sykiu ir žmogaus mirtingumą. Menstruacijos, kaip ir kiti pasibjaurėjimą keliantys stimulai, pasižymi teršiamąja ir užkrečiamąja geba (R o z i n, H a i d t, M c C a u l e y, D u n l o p, A s h m o r e 1999, 332–347). Pasibjaurėjimas – tai tam tikro pobūdžio jausmų ir minčių kompleksas – tiek moralinis, tiek ir socialinis. Jis reikalingas. Vadovaudamasis pasibjaurėjimu žmogus ranguoja subjektus ir objektus; pasibjaurėjimo verčiamas, šalinasi šlykštybių, kad neužsikrėstų ar nesuserstų greta esančia, kūną liečiančia, į burną ar skrandį pakliuvusia pavojinga substancija (M i l l e r 1997, XII, 2, 44).

Kultūrinė reakcija į mėnesinių kraujo vaizdo ir kvapo gebėjimą žeminti individą stipri. Eksperimentiniais tyrimais nustatyta, kad žmonės siekia „ginti“ kultūriškai – sanitariškai apdorotus požiūrius į tai, kas, jų supratimu, yra moteriška.⁴ Apžvelgus pastarųjų dešimtmečių darbus blogo kraujo ir jo blogo kvapo tema, susidaro įspūdis, kad mokslinė mintis sukasi aplink kultūrinius draudimus (tabu). Galima būtų įvardyti bent mokslinės veiklos sritis.

³ Blogiausia, kad visuomenei naudingos iniciatyvos beregint žlunga. Štai populiarioje, vertingoje dideliu tiražu 1973 m. (BWHBC) Boston Women's Health Book 12 narių kolektyvo išleistoje knygoje „OBOS“ (Our Bodies, Ourselves) būta perspėjimų apie aromatizuotų higieninių gaminių keliamus pavojus ir gyvybei gresiančias alergines reakcijas, tačiau jie netrukus išnyko. 1979 m. knygos laidoje neliko nei perspėjimų, nei skyriaus apie kultūrinius istorinius menstruacinių praktikų skirtumus (B o b e l 2010, 50–51). Specialistai apie pavojų gyvybei ir sveikatai informuoja nuolat (1938, 1942, 1943, 1981 m. ir t. t.), tačiau reikalai iš vietos nejuda. Pavyzdžiui, JAV FDA (Food and Drug Administration) dar 1980 m. siūlė klijuoti perspėjamąsias etiketes ant tamponų pakuočių ir atitinkamai ženklinti moters higienos prekių lentynas. Žurnalas „Women's Health International“ taip pat rekomendavo nedelsiant šalinti bereikalingus ir žalingus tamponų priedus, dezodorantus ir panašias nuodingas medžiagas. Tačiau siūlymai liko siūlymais, kadangi gamintojams patogiau neskelbti informacijos apie prekių sudėtį ir saugoti pramonės „paslaptis“ (B e c k, O r a m 1981, 12, 16–17).

⁴ Amerikiečių psichologai tyrė vyrų ir moterų požiūrį į moterį, kuriai „atsitiktinai“ iš rankinės iškrinta tai plaukų segtukas, tai higieninis tamponas. Paaiškėjo, kad eksperimento dalyviai nepalankiau vertino tamponą „pametusią“ moterį: laikė ją mažiau kompetentinga, mažiau patrauklia, net vengė šalia jos atsisėsti. Įdomiausia, jog vyrų nuomonė nesiskyrė nuo moterų. Tyrimo autoriai daro išvadą: šių dienų visuomenėje priimtinas tik sanitariškai apdoroto, deodoruoto, idealizuoto moters kūno vaizdinys (R o b e r t s, G o l d e n b e r g, P o w e r, P y s z c z y n s k i 2002, 136–138).

Pirma, mėnesinių tabu kilmė. Kvapo pagrindu suformuluotai menstruacinių tabu teorijai jau 30 metų. Jos atstovai tvirtina, kad menstruaciniai draudimai radosi, pastebėjus, kad gyvūnai arba puola mėnesinių kvapą skleidžiančius asmenis (pvz., lokiai), arba jų baidosi (pvz., baltauodegiai elniai). Autoriai pabrėžia, kad mėnesinių draudimai ypač gausūs ir griežti medžiotojų bendruomenėse. Vis dėlto ši teorija susilaukė rimtos kritikos. Hipotezę apie gyvūnų siekį išvengti blogo kvapo siūloma patikrinti, pasitelkus visus likusius medžiojamus gyvūnus (net jeigu pasitvirtintų prielaida, kad baltauodegiai elniai, o gal net visi kanopiniai bijo mėnesinių kvapo). Yra ir teorijai nepalankių duomenų. Pavyzdžiui, kad kurios tautos įsitikinusios, kad menstruacinis kraujas ne baido, o vilioja nepavojingus medžiojamus gyvūnus (pvz., kiškius). Taigi, bendrosios tarpkultūrinės menstruacinių tabu teorijos empirinis pamatas gerokai kliba, nekalbant apie kitus, loginio pobūdžio sunkumus (B u c k l e y, G o t t l i e b 1988, 21–23).

Antra, pastarųjų metų darbuose gilinamasi į reiškinius, kurie tiesiogiai susiję su menstruacinių tabu laužymu. Laužyti su žmogaus reprodukcija susijusius (menstruacinio kraujo, gimdymo kraujo, incesto) kultūrinius draudimus, kaip ir apskritai bet kurio pobūdžio tabu, yra blogis. Tačiau jis teikia neabejotiną malonumą, o kartais nauda: atpalaiduoja žmoguje grėsmingą jėgą, įgalinančią pasijusti „karališkai“ (B a t a i l l e 1962, 53–54, 84, 150, 164–165). Šios pavojingos kraštutinės priemonės kartais imasi socialinių, politinių permainų siekiantys asmenys (menininkai, politinių partijų nariai, politiniai kaliniai, feministinio sąjūdžio aktyvistės). XX a. pabaigos politinius įvykius nagrinėjančių darbų fone išsiskiria studijos apie 1980 m. Šiaurės Airijos kalėjime vykusį politinių kalinių „purvinąjį“ streiką. Jo dalyviai – tiek vyrai, tiek ir moterys – liovėsi praustis, tuštinosi ant kameros grindų, fekalijomis rašė ant sienų. Vyrus kovoje pranoko moterys, kadangi priešus gąsdino dar ir grynai moterišku ginklu – matomiausiose kamerų vietose išmėtytais tamponais ir menstruacijų krauju išrašytais lozungais. Svarbų vaidmenį pergale pasibaigusioje politinėje kovoje suvaidino kvapas. Kaip pastebi „purvinojo“ streiko liudininkai, siaubingiausia smarvė sklido iš moterų kamerų. Sulaužius kultūrinį tabu (o jis reikalauja, kad moterų kūnai neskleistų nemalonaus kvapo: jie turi būti arba bekvapiai, arba dvelkti gėlių aromatais), pavyko įveikti priešą. Šis mūsų laikų Europoje nutikęs įvykis dar kartą liudija, kokia grėsminga jėga slypi kultūros draudžiamuose objektuose ar reiškiniuose (A r e t x a g a 2006; O’K e e f e 2006; M o o r e 2011).

Trečia, tabu išnaudojimas arba manipuliavimas menstruaciniais draudimais. Išanalizavus pastaraisiais dešimtmečiais išėjusias knygas ir straipsnius apie moters higienos gaminių verslą, kokybę, padarinius sveikatai ir aplinkai, daugelį kitų visuomenei aktualių klausimų, paaiškėjo, kad menstruaciniais tabu manipuluojama, siekiant kuo ilgiau jų neprarasti. Labiausiai tuo suinteresuotas modernių higienos priemonių verslas. Jam naudinga, kad menstruacijos būtų laikomos „kūniškuoju siaubu“ (*bodily abomination*), o moterys nevalyvomis ir dvokiančiomis pabaisomis. Daugelis šiuolaikinių moterų atlieka ritualizuotas higienos procedūras, kurių tikslas – švarus ir bekvapis kūnas. Apklausų duomenys rodo, kad pati svarbiausia

priežastis, dėl kurios siekiama įsigyti brangiausių, įmantriausių ir absurdiškiausių švarinimosi prekių, – tai noras pasijusti gaiviai ir švariai. Vadinasi, menstruaciniai tabu yra ta ranka, jau nuo XX a. ketvirtojo dešimtmečio maitinanti moterims skirtų higienos produktų verslą.

Lauko tyrimų rezultatai

Rengiant anksčiau minėtą klausimyną, mėginta numatyti, į kuriuos klausimus „jautriausiai“ reaguos pateikėjos, kokią informaciją sunkiausiai seksis rinkti. Galvota įvairiai: gal moterys nenorės pasakoti apie savo pirmųjų mėnesinių patirtį? Gal menkai prisimins tą įvykį? Gal mažai žinos, o jei ir žinos, tai nenorės kalbėti apie mėnesinių kraujo naudojimą vyrams vilioti? Gal drovėsis vardyti higienos rūpesčius? Nuogaštavimai nepasitvirtino. Pateikėjos gerai prisiminė savo pirmųjų mėnesinių aplinkybes, dažnai nurodydavo net apytikrę datą. Vos kelios iš jų teigė nepamenančios. Šie duomenys sutampa su menarchės patirtį tyrusių kitų autorių duomenimis. Lietuvos moterys šiuo požiūriu niekuo nuo kitų kraštų moterų nesisiskiria. Nuo Vakarų kraštuose tyrinėtų moterų mūsiškės skyrėsi kitu aspektu: kalbėdamos apie higieną mūsų pateikėjos džiaugėsi, kad reikalai Lietuvoje pagaliau pasitaisė. Be to, visos kaip viena baisėjosi atvira, rėksminga ir įkyria higienos priemonių reklama per televiziją.

Kvapas pasirodė esąs kaip tas kraujo aspektas, apie kurį išgauti informaciją iš pateikėjų nelengvai sekėsi. Būta ir objektyvių sunkumų.⁵

Apskritai, pateikėjų atsakymai į tiesų klausimą apie kvapus ir jų naikinimo priemones būdavo glausti, sausi, neišraiškingi. Moterys tiesiog sakydavo, kad reikia dažniau praustis, laikytis švaros. Kitos dar padejuodavo, kad senais laikais elementarių higienos priemonių nebūdavo lengva gauti. Trečios tiesiai atšaudavo, signalizuodamos, jog toliau šios temos eskaluoti neverta: „O kaip tu jį [kvapą] panaikinsi? Odekolonų jokių nebuvo! Ech, vaikščiodavom su visais kvapais...“ Dažnai pašnekovių veido išraiška ir gestai iškalbingiau nei žodžiai bylojo apie blogą kraujo kvapą. Apskritai, mūsų rezultatai labai panašūs į kitų autorių paskelbtus duomenis: moterys ypač nenoriai kalba apie kvapą. Tai keista, kadangi analogiškų viešai negvildintinų temų pateikėjos nevengė. Pavyzdžiui, mūsų klausinėtos moterys gana atvirai pasakojo apie pirmųjų mėnesinių patirtį, nors ji turėjo būti labai nemaloni – tik nedaugelis XX a. pirmoje pusėje gimusių paauglių gerai žinojo, kas jas ištiks. Kadangi beveik visos nieko nenumanė, menarchės išgyvenimai anais laikais siejosi su mirtinu išgąsčiu, panika, siaubu. Palyginti nenoriai moterys aptarė tik menopauzės patirtis. Tai nenuostabu – menopauzė žymi reprodukcinę funkcijų

⁵ Kvapų tyrinėjimo metodus aptariantys autoriai pabrėžia, kad kvapą tyrinėti apskritai nelengva. Palyginti su garsu ir vaizdu, kvapą sunkiau užfiksuoti įprastinėmis etnografijos priemonėmis: jis negirdimas, nematomas, nepatvarus, nevaldomas, aiškiai neapribotas, žodžiais nenusakomas. Nepaisant minėtų sunkumų, kvapą tyrinėti įmanoma. Kvapo vaidmuo kasdieniame žmonių gyvenime gerokai pastudijuotas, etnografinio interviu būdą papildžius etnografijai neįprastais metodais, pvz., visuomeninio elgesio normas laužančiais eksperimentais (*breaching experiment*) ir dalyvaujamoju stebėjimu (*participant observation*) (P i n k 2009, 13–14, 94).

pabaigą ir senatvės pradžia. Skirtingai negu tikėtasi, pateikėjos nesivaržydamos ir gana išsamiai pasakojo apie vyrų priviliojimus mėnesinių krauju. Įdomu, kad mūsiškių požiūris į kraują priminė biblinį: nuo paties žmogaus (moters) priklauso, gerų ar blogų padarinių ši pavojinga maginė substancija duos. Geram tikslui naudojama ji neša gėrį, blogam – blogį.

Kvapo tema plačiau atsiskleidė kalbantis kitais klausimyne numatytais klausimais. Pasakodamos apie pirties papročius, daržininkystę, sodininkystę, kulinariją, ypač mėsos, daržovių konservavimą, moterys minėjo, kad mėnesinėmis sergančios virėjos paruoštas maistas pašvinksta, pasmirsta, surūgsta. Jos pabrėžė, kad mėnesinėmis serganti moteris nepageidautina nei sode, nei darže. Ypač pavojinga su tokia susidurti pirtyje, nes ten nuo jos galima užsikrėsti sunkiai pagydoma odos liga, vadinama „padlica“ arba „padleca“. Apie tai moterys noriai kalbėjo. Negailėdamos smulkmenų, jos išsamiai dėstė savo asmeninę, draugių, giminių, kaimynių patirtį. Šiuose pasakojimuose ryškiai figūravo kraujo kvapas – garais perduodamas užkratas. Jis lengvai plinta, pvz., garams prie kūno prisilietus ar jų įkvėpus pirtyje. Taip pat virtuvėje, kur po kontakto su garais maistas praranda skonį, išvaizdą, aromatą arba net pasidaro visai netinkamas vartoti.

Nors, kaip jau minėta, apie kvapą tiesiogiai klaustos moterys vengė leisti į kalbas, šnekesnės ir atviresnės pateikėjos išdėstė tai, ką buvo linkusios nutylėti jų bendraamžės: kvapas tikrai neapsakomo bjaurumo, specifinis, jo beveik neįmanoma atsikratyti ar paslėpti. Štai vienos Rokiškio rajono kaime 1934 m. gimusios ir užaugusios, vėliau aukštuosius mokslus Vilniuje baigusios pateikėjos pasakojimo ištrauka:⁶

O ar mėnesinių kvapas iš tikrųjų toks stiprus? *Stiprus, bjaurus kvapas. Dėl to, kad pas moteris tas kvapas ir taip yra visada. Jos dažnai prausiasi, ir vis tiek tas kvapas ne taip, kaip pas vyrą. Kažkas vyksta, hormonai kitokie. Ir kai dar susimaišo su krauju, tai tuo labiau tas kvapas yra. Jaučiasi iš karto. Ir jeigu arti būni, tai atrodo, kad tas visas kūnas alsuoja tuo.*⁷

O kvapas kraujo, kuris teka iš žaizdos, ar skiriasi nuo to kraujo kvapo, kuris teka mėnesinių metu? *Nu taip. Šiaip kraujas tai geležies kvapo, o ten yra hormonai, jie susimaišo. Ir dar šiluma. Ir tas kraujo kvapas būna specifinis bjaurus kvapas. Nu ne bjaurus, bet vis tiek nėra malonus. Kažkokio sušutusio daikto kvapas.*

O su kuo būtų galima tą kvapą palyginti? Su koku kitu kvapu? *Nu jeigu palyginti, tai, pavyzdžiui, ilgai pastovėjusi mazgotė turi kažkokį neaiškų kvapą. Ir jau pusė dienos, tai... Juk ne visada nueisi, ne visada susitvarkysi. Ir tie tualetai būdavo lauke, ir vandens reikia. Kiekviena moteris žino tą kvapą. Atsisėdi ir jauti, kad tau iš pečių, ir iš visur sklinda tas kvapas. Kaip būdavo talkos ir tos merginos eidavo ar moterys, kurios visai dienai nepasiruošusios būdavo, tai mano mama mums su seseria sakydavo: „Nelįskit artyn.“ Nes būdavo ta padlica. Tai nuo to kraujo kvapo. Aš nemanau, kad taip yra, bet taip tikėjo ir, pavyzdžiui, moteris sirgdama*

⁶ 2007 m. Vilniuje užrašė V. Navickas ir M. Balikienė. Įrašas saugomas autorių asmeniniame archyve.

⁷ Pateikėjų kalba netaisyta [Red. past.].

neidavo į pirtį. Ir vienai damai buvo atsitikę, kad pečiai buvo margi kaip šunio. Paskui mano vienai kursiokei buvo.

O padlica būna tada, kai tas mėnesinių kraujas paliečia žmogų? Ne. Užtenka kvapo. Vis tiek kraujas turi savo kvapą ir jeigu jis ilgiau pabūna... tai, kad tas kvapas nepagautų, nes tada tos rudos dėmės atsiranda. Daktarai tai kitaip mano, bet... Jėzau, baugu žiūrėti! Atėjo visa aptraukta tais rūdžiais. Bet paskui praėjo. Debesylu trindavo kažkaip.

O kuo naikindavo kvapą? Plaudavosi. O kai buvau vaikas, tai merginos jau užsimaudavo kelnes. Bet vis tiek jau panos būdavo arčiau viena kitos, kad į jų tarpą neįsiterptų vyrai, nes bernai dūkdavo. Tai tada jau ta mergina būdavo daugiau tarp sveikų panelių.

Tai čia tam, kad tas bernas padlicos negautų? Ne. Ne dėlto. Kad neiššifruotų. Nes čia skaitydavo, kad irgi gėda. Anksčiau niekas nenešiojo tų kelnių ir nenešiojo tų įklotų. Ir viena marti, atėjusi į kaimą, persirišo prijuoste. Tai visos bobos ir mergos sakė: „Kažkokia durnė, kaip čia ji pasirišo po sijonais?“ O tie sijonai būdavo vilnoniai. Tai tas kraujas iš vilnos išbyra.

O kaip ji tą prijuostę persirišo? Ji persirišo ant nuogo kūno. Tai buvo didelis skandalas.

O gal prisimenat, kurie tai buvo metai? Čia turbūt mamos jaunystėj. Sako, eidavo ir tas kraujas bėga ir susigeria į andarokus. O tada ir išbyra.

Ar tai reiškia, kad nieko ten nedėdavo ir kraujas liedavosi laisvai? Taip. Laisvai. O paskui mamos jaunystėj, kada ji jau užaugus buvo, tai jos tada jau tvarkydavosi.

O tas įvykis buvo jūsų kaime? Ne. Ne mūsų. Gretimame kaime. Ta moteris, ta jaunamartė, kai pamatė, kad tos moterys tą kraują į tuos sijonus leidžia, tai ji pasibaisėjo. Kadangi dauguma moterų ne jos nuomonės buvo, tai ji pasiliko kalta. Bet jai nusišpaut. Jinai galvojo, kad yra bjauru, kai tu eini kruvinu sijonu, arba kai tavo kulnai kruvini. Ji tada persirišo ir tada jai viskas švaru.

O tos moterys, kurios kruvinom kojom vaikščiojo, turbūt nemanė, kad jos kažkokios nevalyvos? Turbūt toks paprotys. Nelįsdavo į vyrų dėmesio centrą. Ir jos vaikščiodavo. Taip pasakodavo, kaip aš žinau. Ir jinai pasibaisėjus pasakodavo. Graudžiai pasakodavo. Ji gailėdavo tų moterų, bet tokia tvarka.

Chronologiškai šį įvykį reikėtų priskirti XX a. pirmiesiems dešimtmečiams, tačiau Suvalkijoje teko girdėti ir apie XX a. viduryje kulnais tekėjusį baisų kraują. Viena 1932 m. gimusi Pilviškių miestelio gyventoja prisiminė, jos žodžiais tariant, „į senovę įsigilinusias“ nuo Seinų per karą atsikėlusias kaimynes.⁸ Jos nei prausėsi, nei tvarkėsi. Kraujas susigerdavo tiesiog į storą sijoną. „Senoviškos“ moterys sąmoningai nenaudojo higienos priemonių ir kitoms nepatarė: *Tai čia vatą naudoja, tai dar ką. Užkišit, tai dar kas pasidarys, apsirgsit.* Rekomendavo tik tomis dienomis negerti daug skysčių, valgyti sausą maistą.

⁸ 2006 m. Pilviškių miestelyje užrašė V. Navickas ir M. Balikienė. Įrašas saugomas autorių asmeniniame archyve.

Galima būtų daryti prielaidą, kad šioms ekologiškų pažiūrų moterims kvapo klausimas nebuvo aktualus. Kita vertus, tokių moterų Lietuvoje jau turbūt neliko. Vadinasi, jas apklausti ir tiesą sužinoti nepavyks. Per šimtmetį Lietuvoje kai kas pasikeitė. Pavyzdžiui, atsirado modernių priemonių blogo kraujo reginiui iš akiračio pašalinti. Tačiau blogo kraujo baimė kol kas laikosi tvirtai. Jai žūti neduoda moteris gąsdinantis, o verslininkus turtinantis blogasis kraujo kvapas.⁹

Belieka pridurti, kad mūsų pokalbiai su pateikėjomis buvo tikrų tikriausias menstruacinių tabu laužymas. Be to, abipusis – tiek iš tyrėjo, tiek ir iš pateikėjo pusės – o kartais net dvigubas. (Pastaruoju atveju turima mintyje aplinkybė, kai pateikėjos mėnesinių temą gvildeno, kalbinamos ne moteriškos, o vyriškos lyties tyrėjo.) Visos, net ir droviausios, moterys pažeidinėjo kultūrinį draudimą menstruacijas išviešinti, t. y. mėnesines kam nors (net motinai, sesei, draugei) minėti, svarstyti, aptarinėti. Maža to, garbaus amžiaus pateikėjos atlikdavo dar ir autorefleksiją: „O juk aš pirmą kartą gyvenime apie tai kalbėjau! Ir dar su vyru!“

Tyrimo dalyvių nuomone, per pastarąjį šimtmetį įvyko nematytai didelių teigiamų poslinkių. Moters higienos gaminių pasiūlos požiūriu, gyvenimas neatpažįtamai pasikeitė. Pateikėjų žodžiais tariant, šių dienų moterys ir merginos gyvena tarsi rojuje. Yra tik viena bėda – per daug įkyriai šią produkciją reklamuoja televizija. Nėra kur akių dėti. Atsakydamos į klausimą, ar šiais laikais motinos turėtų kalbėtis su dukterimis apie artėjančias pirmąsias mėnesines, pateikėjos sutiko, kad nederą šia tema tylėti, kad mergaitės privalo apie būsimą svarbų gyvenimo įvykį iš anksto žinoti. Tačiau mūsų pašnekovės aiškino, kad šiuolaikinėms motinoms kalbėtis su dukterimis šia tema praktiškai netenka. Pateikėjų tvirtinimu, dabartinės jaunuolės jau ir pačios viską žino, kartais gal net ir per daug. Mokykla, spauda, televizija teikia tiek daug informacijos, kad motinoms jau turbūt nelieka ką pridurti. Kita vertus, pateikėjų manymu, kyla klausimas, ar paauglės apskritai norėtų su vyresnio amžiaus moterimis tokias temas aptarinėti – juk jos laiko save už motinas išmintingesnėmis. Šitaip svarstė ilgų metų sulaukusios, didelę gyvenimo patirtį sukaupusios, dukras, anūkes, proanūkes auginusios moterys.

Deja, moksliniai tyrimai šių optimistinių minčių nepatvirtina. XXI a. moterų santykis su savo kūnais yra medikalizuotas ir, svarbiausia, komercializuotas. Moterims siūlomų higienos gaminių reklamoje sklendo gaivos ir paslapties idėjos. Į mėnesines žiūrima kaip į kliuvinį, trukdantį siekti tobulo moters idealo. Paauglės įtikinėjamos, kad šiuolaikinės higienos prekės padarys joms taip, kad kvapo nebus įmanoma užuosti. Išplitus internetui, verslas imasi jaunimo edukacijos. Internetė

⁹ Moterims skirtų higienos priemonių platintojai apgailestauja, jog tamponus lietuvės perka 3–4 kartus rečiau, palyginti su kitomis europietėmis. Jie pabrėžia, kad šiuo požiūriu Lietuva atsilieka net nuo Latvijos ir Estijos. Užsienio autoriai atkreipia dėmesį į tamponų reklamos agresyvumą. Lietuvos rinkai adresuota reklama taip pat puolamojo pobūdžio. Tikslas – pažeisti jautriausius moteriškos giminės taškus: senatvė, sąstingis, tamsumas, kaimo atsilikimas. Reklamos tekste be užuolankų parašyta: tamponus renkasi jaunos, aktyvios, išsilavinusios, didesniuose Lietuvos miestuose gyvenančios moterys. Lietuvėms numatytas dar ir papildomas reklaminis užtaisas. Teigiama, kad Lietuvoje nenorą pirkti tamponus palaiko iš sovietinių laikų atėję prietarai apie jų tariamą žalą organizmui (*Alfa.lt* 2013).

mergaitės sužino, ką galvoti apie savo kūnus. Tėvams, mokytojams, medicinos specialistams nebelieka ką veikti, nes gamybininkai į *YouTube* ar firmos internetinius puslapius deda šviečiamojo turinio videomedžiagą. Su ja susipažinusios merginos neabejos ką pirkti.

Paradoksalu, bet menstruacinių tabu išlikimu suinteresuotas verslas savo siekius įgyvendina... laužydamas tabu. Laužymas vyksta, išslaptinant mėnesines, t. y. rodant reklamos žiūrovams atvirus realius vaizdus, kuriuos tarsi šydas gaubia intymus eufemizmų kupinas verbalinis fonas. Šis specifinis atskleistos / užskleistos paslapties derinys erzina žiūrovus, bet kala į galvą reklamos užsakovams palankią mintį: jeigu šitų gaminių nenusipirksi, būsi purvina, vulgari, dvokianti kaimietė.

Išvados

Pastaraisiais dešimtmečiais užsienio šalių humanitarinių ir socialinių mokslų specialistai intensyviai tyrinėja įvairiausių kultūrinės menstruacijų raiškos aspektus, tačiau menstruacijos lietuvių kultūroje – mažai tyrinėta tema. Tyrinėjimų stokos priežastys įvairios, tačiau viena rimčiausių – nuo seno gyvuojantis kultūrinis draudimas viešinti menstruacijas. Kultūrinės nuostatos verčia moteris imtis visų įmanomų priemonių, siekiant nuslėpti periodiško kraujavimo ženklus.

Mėnesinių kraujo kvapo kultūrinės raiškos tyrimai aktualūs. Jie padeda atskleisti tradicinę menstruacijų sampratą, stebėti jos raidą, suprasti jos pokyčius ir santykį su medikalizuotu bei komercializuotu modernios moters kūno vaizdiniu.

Atlikta įvairiose Lietuvos vietose gyvenančių vyresnio amžiaus moterų apklausa parodė, kad menstruacijų kraujo kvapas yra svarbus moterų menstruacinės patirties komponentas. Be to, kvapas yra veiksnys, gebantis išduoti kultūriškai draudžiamą mėnesinių paslaptį. Apie kvapą, palyginti su kitais mėnesinių patirties aspektais (pirmosios mėnesinės, su maisto gamyba, pirties papročiais susiję draudimai, naminių gyvulių gydymo ir vyrų priviliojimo praktika), tyrimo dalyvės mažiausiai buvo linkusios kalbėti.

Tačiau mūsų tyrimai parodė, kad mėnesinių kraujo kvapo kultūrinę raišką tyrinėti įmanoma, nepaisant mėnesinių kraujo bjaurumo, baugumo, paslaptینگumo, tradicinio jo tikrų ar tariamų savybių aptarinėjimo draustinumo.

Literatūra

- A l f a . l t 2013 – Alfa.lt, „Kas geriau: higieniniai paketai ar tamponai?“, Naujienų portalas *Alfa.lt*. 2013-03-09, [prieiga internete: <http://www.alfa.lt/straipsnis/15084171/Kas.geriau..higieniniai.paketai.ar.tamponai.=2013-03-09_09-00/>, žiūrėta 2013-08-25].
- A r e t x a g a 2006 – Begoña Aretxaga, “Dirty protest: symbolic overdetermination and gender in Northern Ireland ethnic violence”, *Feminist anthropology. A reader*. Ed. by Ellen Lewin, UK: Blackwell Publishing Ltd, 295–310.
- B a l i k i e n ė, B a r a n a u s k a i t ė, N a v i c k a s 2006 – Monika Balikienė, Ingrida Baranaukaitė, Vytautas Navickas, *Mėnesinės lietuvių kultūroje*. Etnografinių klausimų lapas, Vilnius: Biznio mašinų kompanija.
- B a l k u t ė 2005 – Rita Balkutė, „Meilės burtai“, *Lyčių samprata tradicinėje kultūroje*. Konferencijos medžiaga iš konferencijų ciklo „Būtis, gimtis, mirtis. Pasaulėžiūros ir pa-

- saulėjautos aspektai“ (sudarė Birutė Imbrasienė, Vida Šatkauskienė), Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 123–144.
- Bataille 1962 – Georges Bataille, *Death and sensuality. A study of eroticism and the taboo*, New York: Walker and Company.
- Beck, Oram 1981 – Judith Beck, Charlotte Oram, “The failure of industry & government to address the health hazards of tampons”, *Science for the People*, vol. 13, No. 5, 12–19.
- Biale 2007 – David Biale, *Blood and belief. The circulation of a symbol between Jews and Christians*, Berkeley: University of California Press.
- Bobel 2010 – Chris Bobel, *New blood. Third-wave feminism and the politics of menstruation*, Rutgers University Press.
- Buckley, Gottlieb 1988 – Thomas Buckley, Alma Gottlieb, “A critical appraisal of theories of menstrual symbolism”, *Blood magic. The anthropology of menstruation*. Ed. by Thomas Buckley & Alma Gottlieb, University of California Press, 3–50.
- Delaney, Lupton, Toth 1976 – Janice Delaney, Mary Jane Lupton, Emily Toth, *The curse: A cultural history of menstruation*, New York: A Sunrise Book, E. P. Dutton and Co., Inc.
- Fjellestad 2001 – Danuta Fjellestad, “Towards an aesthetics of smell, or, the foul and the fragrant in contemporary literature”, *CAUCE, Revista de Filología y su Didáctica*, No. 24, 637–651.
- Kitahara 1982 – Michio Kitahara, “Menstrual taboos and the importance of hunting”, *American Anthropologist*, vol. 84, No. 4, 901–903.
- Lee, Sasser-Coen 1996 – Janet Lee, Jennifer Sasser-Coen, *Blood Stories: menarche and the politics of the female body in contemporary U.S. society*, New York and London: Routledge.
- Merskin 1999 – Debra Merskin, “Adolescence, advertising, and the ideology of menstruation”, *Sex Roles. A Journal of Research*, vol. 40, No. 11–12, 941–957.
- Miller 1997 – William Ian Miller, *The anatomy of disgust*, Harvard University Press.
- Montgomery 1974 – Rita E. Montgomery, “A cross-cultural study of menstruation, menstrual taboos, and related social variables”, *Ethos*, vol. 2, 137–170.
- Moore 2011 – Linda Moore, “Nobody’s pretending that it’s ideal”: conflict, women and imprisonment in Northern Ireland”, *The Prison Journal*, vol. 91, No. 1, 103–125.
- Murray 1998 – Suellen Murray, “Keeping their secret safe: Menstrual etiquette in Australia, 1900–1960”, *Hecate*, vol. 24, Issue 1, 62–80.
- Navickas, Piliponytė 2009 – Vytautas Navickas, Algimantė Piliponytė, „Moterų paslaptys“, *Obeliai. Kriaunos*. Serijos „Lietuvos valsčiai“ 2-osios monografijos 2-oji papildyta laida. Vyriausiasis redaktorius sudarytojas Venantas Mačiekus, Vilnius: Versmė, 990–997.
- O’Keefe 2006 – Theresa O’Keefe, “Menstrual blood as a weapon of resistance”, *International Feminist Journal of Politics*, vol. 8, No. 4, 535–556.
- Pink 2009 – Sarah Pink, *Doing sensory ethnography*, SAGE Publications Ltd.
- Phipps 1980 – William E. Phipps, “The menstrual taboo in the Judeo-Christian tradition”, *Journal of Religion and Health*, vol. 19, No. 4, 298–303.
- Račiūnaitė 2002 – Rasa Račiūnaitė, *Moteris tradicinėje lietuvių kultūroje. Gyvenimo ciklo papročiai (XIX a. pabaiga – XX a. vidurys)*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.

- Roberts, Goldenberg, Power, Pyszczynski 2002 – Tomi-Ann Roberts, Jamie L. Goldenberg, Cathleen Power, Tom Pyszczynski, “Feminine protection: the effects of menstruation on attitudes towards women”, *Psychology of Women Quarterly*, vol. 26, No. 2, 131–139.
- Roux 1994 – Jean-Paul Roux, *Krew. Mity, Symbole, Rzeczywistość*, Kraków: Znak.
- Rozin, Haidt, McCauley, Dunlop, Ashmore 1999 – Paul Rozin, Jonathan Haidt, Clark McCauley, Lance Dunlop, Michelle Ashmore, “Individual differences in disgust sensitivity: comparisons and evaluations of paper – and – pencil versus behavioral measures”, *Journal of Research in Personality*, vol. 33, 330–351.
- Schooler, Ward, Merriwether, Caruthers 2005 – Deborah Schooler, L. Monique Ward, Ann Merriwether, Allison S. Caruthers, “Cycles of shame: Menstrual shame, body shame, and sexual decision-making”, *Journal of Sex Research*, vol. 42, No. 4, 324–334.
- Simes, Berg 2001 – Mika R. Simes, Dale H. Berg, “Surreptitious learning: Menarche and menstrual product advertisements”, *Health Care for Women International*, vol. 22, 455–469.
- Strathern 1996 – Andrew J. Strathern, *Body thoughts*, Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Šaknys 1996 – Žilvytis Bernardas Šaknys, *Jaunimo brandos apeigos Lietuvoje XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje*, Vilnius: Pradai.
- Šatkauskienė 2005 – Vida Šatkauskienė, „Kai kurie lyčių suvokimo aspektai tradicinėje kaimo bendruomenėje“, *Lyčių samprata tradicinėje kultūroje*. Konferencijos medžiaga iš konferencijų ciklo „Būtis, gimtis, mirtis. Pasaulėžiūros ir pasaulėjautos aspektai“ (sudarė Birutė Imbrasienė, Vida Šatkauskienė), Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 107–117.
- Ussher 2006 – Jane M. Ussher, *Managing the monstrous feminine. Regulating the reproductive body*, London and New York: Routledge Taylor and Francis Group.

Monika Balikienė, Vytautas Navickas

Blogojo kraujo blogas kvapas

Santrauka

Pagrindinės sąvokos: kraujas, menstruacijos, kvapas, pasibjaurėjimas, blogis.

Kraujo kvapas lietuvių kultūroje, kaip ir pats kraujas, – mažai tyrinėta tema. Šio straipsnio objektas – blogojo kraujo kenkiamoji geba ir kultūrinė jos raiška. Bloguoju krauju nuo seno įprasta laikyti menstruacinį, mėnesinių išstiktas moteris – nešvariomis ir pavojingomis, o menstruacijų kraują – grėsminga ir paslaptinga maginė substancija. Tikslas – vadovaujantis 2006–2012 m. lauko tyrimų rezultatais, analizuoti tradicinius lietuviškus mėnesinių vaizdinius, sampratas ir jų neatsiejamą dalį – mėnesinių kraujo kvapą. Straipsnyje remiamasi 75 vyriausio amžiaus (mažiausiai 70 metų sulaukusių) moterų apklausos duomenimis. Apklausiai naudotasi autorių sudarytu ir publikuotu klausimynu. Rezultatai panašūs į kitų autorių paskelbtus duomenis: moterys ypač nenoriai kalba apie blogojo kraujo kvapą.

Šią temą, palyginti su kitomis tabuizuotomis menarchės, menopauzės ar vyrų priviliojimo mėnesinių krauju temomis, labiausiai saugo kultūrinis draudimas išviešinti menstruacijas. Lauko tyrimų duomenys rodo, kad blogas kvapas tebėra tradicinės mėnesinių kraujo sampratos atributas. Tradicinė menstruacinio kraujo samprata reikalauja laikytis šiuo klausimu absoliučios tylos. Nepaisant to, mėnesinių kraujo kvapą tyrinėti įmanoma, kadangi pateikėjos, atsiradus galimybei, neatsisako malonumo sulaužyti tabu. Šiuo metu moters higienos priemonės įgalina mėnesinių kraują pašalinti iš akiračio, tačiau šios pavojingos substancijos baimė gyvuoja kaip gyvavusi. Jai išnykti neduoda moteris gąsdinantis, o higienos prekes gaminančius verslininkus turtinantis blogojo kraujo blogas kvapas.

Monika Balikienė, Vytautas Navickas

Foul Odour of Evil Blood

S u m m a r y

Keywords: *blood, menstruation, odour, disgust, evil.*

The odour of blood, like blood in general, is a theme largely ignored by Lithuanian researchers. The present paper focuses on destructive power and cultural representation of the so-called evil blood. Menstrual bleeding has been traditionally attributed to this particular type of blood, menstruating women were thought to be dirty and dangerous, menstrual blood – dangerous magic substance. The purpose was to analyse, drawing on data of the field research of 2006–2012, traditional Lithuanian images and conceptions of menstruation, the odour of menstrual blood. The paper is based on information drawn from 75 elderly females (min. age 70). A special questionnaire was designed and distributed by its authors. Obtained findings were similar to those of other researchers: participants were extremely unwilling to talk. The subject, compared to other taboo ones (e.g., menarche, menopause or casting a spell over males by menstrual blood) is especially taboo. Survey showed that foul odour, traditionally attributed to menstrual blood, menstruation are taboo topics. However, respondents provided some information. Although various ladies' hygiene products are widely available and foul odour is deodorized this substance still causes some inconvenience. Foul odour of evil blood intimidates women and brings profit to the manufacturers of ladies' hygiene products.

Monika BALIKIENĖ,
Vytautas NAVICKAS
*Bendrosios psichologijos katedra
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 9/1,
LT-01513 Vilnius
[m.balickiene@gmail.com]
[frazv.vytautas@gmail.com]*